

DONATA MITAITĖ

Juozas Macevičius: ištikimybė savajai kartai ir sau

Anotacija: Straipsnyje aptariami poeto Juozo Macevičiaus kūryba ir netipiškas jo likimas posovietinėje Lietuvoje. Suvokdamas save kaip pokario poetų kartos atstovą, Macevičius liko ištikimas to laiko draugams, tačiau išgyveno ir eilėraščiuose išsakė tos kartos idealų ir tikrovės neatitikimą, o vėliau ir visišką žlugimą. Macevičiaus meilės lyrikoje bei paskutiniųjų metų tragiškos savokos eilėraščiuose perinterpretuojami klasikiniai lietuvių poezijos tekstai, individualiajai ar kartos patirčiai suteikiant visuotinumą bruožų.

Raktažodžiai: Juozas Macevičius, poetinė karta, socialistinis realizmas, manifestinis eilėraštinis.

Šiuo metu į ideologiškai žymėtas sovietinės literatūros figūras tarsi ir nebežiūrima taip priešišškai ir įtariai, kaip Atgimimo metais, bet vis dėlto teisingiausia būtų sakyti, kad dabar jos visiškai nutylimos, užmiršamos, tarsi *a priori* įsitikinus, kad nieko gero tie žmonės nėra padarę, todėl nei jų kūryba, nei likimai nieko sudominti nebegali. Manychiau, kad, atidžiau išsižiūrėjus, dažnai paaiškėtų, jog yra ne visai taip. Be abejo, Juozas Macevičius (1928–2011) nepriskirtinas prie žymiausių sovietinio laiko rašytojų ar prie poezijos reformatorių, bet verta pabandyti suprasti jo likimą ir pervertinti kūrybą, siekiant suvokti, ar jo knygose lieka eilėraščių, prasmingų šiandieniam skaitytojui, o ne tik istorikui, tyrinėjančiam praėjusią epochą.

Macevičius (1928–2011) sovietmečiu išleido dvylika knygų (dvi iš jų parašytos kartu su Antanu Jonynu), penkiolika metų dirbo žurnalo *Pergalė* redakcijoje tai vyriausiuoju redaktoriumi, tai jo pavaduotoju (tie postai kelis kartus keitė vienas kitą), kitose redakcijose. Valentinas Sventickas rašo: „...štai du menininkai, anuomet buvę nuoširdžiai ir ryškiai tarybiški; vieno elgesys – „dabar manęs čia nėra, noriu būti užmirštas“, kito – „aš noriu čia būti, noriu visko dabar irgi, „aš iš kilmingos genties.““¹ Bent šiek tiek pažįstančiam Lietuvos literatūrinį

1 Valentinas Sventickas, *Apie Justiną Marcinkevičių*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, p. 235.

gyvenimą skaitytojui kritiko neparašytos pavardės lengvai iššifruojamos: Juozas Macevičius ir Vacys Reimeris. Tai, kas pasakyta apie Macevičių, teisinga tik iš dalies. Beveik visiškas vėlesnis jo nugrimzdimas į tylą sąlygotas ir paties poeto asmenybės bruožų, ir pasikeitusios santvarkos, ir keistai nepalankiai besiklostančių aplinkybių.

Macevičius nebebuvo matomas, tačiau, atsakydamas į Benedikto Januševičiaus klausimą, kodėl, pasikeitus laikams, nebedalyvauja viešajame gyvenime, jis tikslina:

Aš dingau iš literatūrinio horizonto 1985 metais, kai išėjau iš *Pergalės* redakcijos [...] Norit tikėkit, norit ne, bet niekada nėra buvę ir nebus nė vieno mano kūrybos vakaro. Aš kitaip suprantu rašytojo bendravimą su skaitytojais: kiekvienas panorėjęs gali susirasti mano knygą ir tokiu būdu su manim pabendrauti.²

Apie tai, kad Macevičius nemėgo viešumos, nerengė ne tik asmeninių kūrybos vakarų, bet nemėgo dalyvauti ir bendruose, tarkim, „Poezijos pavasario“, renginiuose, kalba ir jo žmona Ramutė Skučaitė, kuri sako, kad vengti viešumos – jo asmens bruožas, nesusijęs su pasikeitusia santvarka³. Macevičius mirė 2011 m. lapkričio 17 dieną. Tik lapkričio 20 dieną ELTA išplatino Lietuvos rašytojų sąjungos pranešimą apie poeto mirtį, kuris baigiamas taip: „Vykdant poeto valią, lapkričio 18 dieną jis palaidotas Antakalnio kapinėse.“⁴ Kitaip sakant, apie mirtį, paklūstant artimiesiems išreikštai mirusiojo valiai, buvo pranešta jau po laidotuvių, kuriose dalyvavo tik šeimos nariai. Kartu su bankrutavusia knygų platinimo bendrove kažkur pradingo ir didžioji dalis paskutinės ir bene geriausios jo poezijos knygos *Atsisveikinimas* tiražo; knyga liko nerecenzuota, ją, kaip, beje, ir 1986 m. išleistus Macevičiaus *Rinktinius raštus*, turi toli gražu ne visos net didžiosios bibliotekos, kuriose lietuvių rašytojų knygas be vargo gauni.

Be abejo, Macevičiaus, kaip ir kiekvieno žmogaus, pažiūros evoliucionavo, tai akivaizdu skaitant jo poeziją, tačiau kardinalių pasikeitimų nebuvo. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, konformistiškai prisitaikyti prie pasikeitusios

2 „Судьбой мне предназначено войти в одну и ту же реку дважды. С поэтом Юозасом Мацявичюсом беседует Бянядиктас Янушвиčius“, *Вильнюс*, 1999, Nr. 3, p. 7.

3 Autorės pokalbis su Ramute Skučaite 2013 03 24.

4 <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/netekome-rasytojo-poeto-ir-vertejo-jmaceviciaus.d?id=51947135> (žiūrėta 2012 03 15).

konjunktūros, pasirodyti šiuolaikiškesnis, nei iš tiesų buvo, jis nenorėjo. Nors interviu žanro poetas nemėgo (Januševičius teigia, kad Macevičius bičiuliavosi su jo seneliais, joniškiesiais mamos tėvais. „Jeigu ne ši aplinkybė, to pokalbio, matyt, nebūtų“⁵), tačiau sutiko atsakyti Valdo Kukulo ir Januševičiaus klausimus. Pokalbyje su Kukuliu (beje, ir šiuo atveju galima prielaida, kad Macevičius sutiko atsakyti į klausimus tik todėl, kad abu poetus siejo asmeninės simpatijos) jis deklaravo:

Žinoma, juokinga būtų neigti, kad dvidešimt devyneri metai, praleisti partijoje⁶, neuždėjo savo antspaudo tiek man, tiek mano kūrybai. Tačiau sviesdamas akmenį į partijos, kaip politinės struktūros daržą, aš netaikau juo į savo draugus, gyvuosius ir mirusius [...] Noriu tau atvirai pasakyti, kad aš ir šiandien lieku socialistinės orientacijos žmogus. Pagaliau žmogaus principų visuma platesnė už kokią nors idėjinę platformą. [...] Į mano socialistines nuostatas neįeina prievarta: prievarta nieko laimingo nepadarysi, kaip nieko nepadarysi turtingo, atimdamas iš vieno ir atiduodamas kitam. Lygiai kaip neišugdysi pilnaverčio piliečio, išlaisvinęs jį iš vienos ideologinės priespaudos ir primesdamas kitą. Kaip žmogus ir poetas aš visada palaikysiu pažemintuosius ir nuskriaustuosius, nes jokia partija, jokia, net labiausiai civilizuota rinka nepajėgs išnaikinti visų blogybių ir skriaudų gyvenime.⁷

1991 m. kultūros leidinyje teiginiai apie socialistines nuostatas negalėjo būti populiarūs, bet, matyt, poetas buvo nusiteikęs kalbėti taip, kaip jam atrodo, o ne derintis prie aplinkybių. Pasikeitusiomis sąlygomis jis susirado naują veiklos nišą – paskutiniaisiais dešimtmečiais daug vertė: Hermanno Hesse's romaną *Pėteris Kamencidas*, Friedricho Joachimo, Tilde's Michels ir kitų knygas (iš viso per dvidešimt) vaikams, daugiausia iš vokiečių kalbos, kurią gerai mokėjo dar nuo gimnazijos laikų. Kaip pasakoja Skučaitė, knygas vetimui pats atsirinkdavo iš krūvos „Gimtojo žodžio“ leidyklos jam atneštų, o visai tai krūvai leidyklos reikalams parašydavo recenzijas. Tas darbas jam patiko, ir Skučaitė mano, kad, kitaip klostantis gyvenimui, Macevičius galbūt būtų galėjęs dirbti vaikų

5 Benedikto Januševičiaus laiškas autorei 2013 03 25.

6 Į Komunistų partiją Macevičius įstojo 1961 m. Šiai partijai Lietuvoje transformuojantis ir byrant, jis liko nepartinis, pasakęs, anot žmonos, kad jam visko jau gana (pokalbis su Ramute Skučaite 2013 05 21).

7 „O sena prostitutė Klio“, *Literatūra ir menas*, 1991 11 23, p. 4.

literatūros kritiku⁸. Iš jo originalių knygų tebuvo išleista nedidelė poezijos rinktinė⁹ ir eilėraščių rinkinys¹⁰.

Aišku, mylinčios žmonos atsiminimai turbūt būna mažiausiai objektyvūs netgi ir turint galvoje tai, kad memuarai – apskritai subjektyvus žanras. Tačiau anaip tol ne vienprasmiskai kaip odiozinį sovietinį literatą Macevičių atsimena ir tuo metu gyvenę bei dirbę jo kolegos. Grigorijus Kanovičius pateikia trumpą, bet niuansuotą asmenybės portretą:

Neblogai atsimenu Juozą kaip žmogų ir redaktorių. Vertinau kaip gabų, nors dažnai nelaisvą nuo tų metų ideologijos įtakos poetą. Buvo geranoriškas žmogus ir daugeliu atvejų nepaklūstantis valdžios nuomonei redaktorius, nors berods ir buvo Komunistų partijos narys. Juozas palaikydavo ir kiek galėdamas spausdindavo kitaip mąstančius ir kitu stiliumi rašančius autorius. Jam buvo būdingi ir griežtumas, ir švelnumas. Kaip pasakytą Šventrašty, Macevičius, mylėjo savo artimą, visų pirma savo plunksnos brolių, nepaisydamas nurodymų iš viršaus ir nebijodamas dėl savo karjeros.¹¹

Ne vienerius metus kartu su Macevičiumi dirbęs Albinas Bernotas irgi prisimena jo bandymus plėsti to, kas viešai leistina, ribas slogioje to meto atmosferoje:

Totaliai užimtos burnos skleidė bežodę grėsmę, lyg slopioj tvankumoj naivesniam skaitytojui buvo sunku susigaudyti, kodėl silpniesni, kartais beveik grafomaniški eilėraščiai be didesnio vargo pralenda, o profesionaliai parašyti – nors ir šį tą galinčios rankos laiminami, bet su neaiškiu numykimu panosėj: ką gi, gal šįkart surizikuokim...¹²

Toliau tekste Bernotas patikslina, kad surizikuoti siūlydavo būtent Macevičius, nors galbūt kūrinys, dėl kurio rizikuota, kad užklius cenzūrai, jam asmeniškai ir nebuvo artimas.

8 Autorės pokalbis su Ramute Skučaite 2013 03 24.

9 Juozas Macevičius, *Iš tos nakties*, Vilnius: Žuvėdra, 2004, 131 p.

10 Idem, *Atsisveikinimas*, Vilnius: Kronta, 2006, 144 p.

11 Grigorijaus Kanovičiaus laiškas autorei 2013 04 13.

12 Albinas Bernotas, „Kur du stos – visados...“; in: *Poezijos pavasaris 2000*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 289.

Sovietinės Lietuvos literatūroje Macevičius pastebėtas, nors niekada nebuvo laikomas pirmojo ryškumo poezijos žvaigžde. 1949 m. išleidęs pirmąją knygą *Pavasario žingsniai* poetas buvo sukritikuotas. Detaliau išsižiūrėjus į situaciją, ji nemaža pasako ne tik apie Macevičių, bet ir apskritai apie pokario metų literatūrinį gyvenimą. Vanda Zaborskaitė, žurnale *Pergalė* recenzuodama Macevičiaus rinkinuką, rašė, kad autoriaus „nuoširdumas, jo aiški tarybinio žmogaus galvosena ir jausena tikrai nekelia jokių abejonių“, tačiau jis „dažniausiai taip paviršutiniškai ir nerūpestingai traktuoja savo temas, kad jas sužaloja ir iškraipo“¹³, jo poezijoje „prasminio ir emocionalinio tikslumo pasigendame kiekviename žingsnyje“, „autorių nuklysta į formalizmą, ritmui ir sąskambiui aukodamas vaizdą ir prasmę“¹⁴ ir t. t. Zaborskaitė kritikavo poetą ne iš ideologinių, bet iš estetinių pozicijų, kitaip sakant – parašė sąžiningą recenziją, tačiau jai pačiai ta sąžininga recenzija pasirodė besanti lemtinga.

Labiausiai man įsimintina pirmos J. Macevičiaus eilėraščių knygelės recenzija. Miglotai žinojau, kad ji buvo bene *Tiesoje* jau neigiamai įvertinta, ir Josadė¹⁵ pasiūlė parašyti panašiu tonu. Aš sutikau, net apsidžiaugiau: labai man nepatiko visa ta sovietinė poezija ir pamaniau, kad tai bus proga savo nemeilę išlieti. Visiškai nesiorientavau, ką daranti. Nesupratau, kad įsiliejau į partinį siundymą prieš pradendantį, jauną poetą. Netrukus *Literatūroje ir mene* V. Grybas ant manęs piktai užriko, bet netrukus pats nusizudė. Tada tik suvokiau savo negarbingą vaidmenį. Kaltės ir gėdos jausmas dėl to kvailo poelgio mane persekiojo daug metų, ir šiandien aš tai vertinu, kaip vieną juodųjų savo biografijos puslapių. Į kritiką daugiau nebebandžiau ir griežtai nenorėjau eiti.¹⁶

Zaborskaitės minėtas neigiamas įvertinimas – tai J. Bartkaus (Donato Rodos) recenzija „Bloga paslauga jaunam rašytojui“, kurioje Macevičius kaltinamas, kad nerašo eilėraščių, „nukreiptų prieš buržuazinę nacionalistinę ideologiją“, „suka klaidingu keliu, svetimu socialistinio realizmo principams“, o leidykla irgi nepasistengė padėti jaunam autoriui, nes knygos redagavimą patikėjo Eduardui Mieželaičiui, „kuris pats dar neseniai buvo pasmerktas už tai, kad vilkosi dekadentiškų

13 Vanda Zaborskaitė, „Netvirtai žingsniai“, *Pergalė*, 1949, Nr. 10, p. 120.

14 *Ibid.*, p. 121.

15 Jokūbas Josadė 1948–1959 m. vadovavo *Pergalės* kritikos skyriui.

16 Vanda Zaborskaitė, *Autobiografijos bandymas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, p. 143–144.

tradicijų ir formalizmo uodegoje“¹⁷. *Tiesoje* išspausdinta recenzija pradėjo tipiską ano laiko procesą. 1949 m. rugsėjo 16 dieną vyko sovietinės Lietuvos rašytojų sąjungos partinės organizacijos susirinkimas, kuriame teko atgailauti ir teigiamai apie Macevičiaus knygą parašiusiam Eugenijui Matuzevičiui, kuris sakė, kad „rašydamas recenziją [...] išleido iš akių vieną svarbiausių dalykų – idėjinį-meninį kūrinį lygi“¹⁸, ir pačiam Macevičiui, pripažinusiam, kad „jo kūryboje dar apstu įvairių klaidų, kurias ateityje pažada ištaisyti“¹⁹. Tačiau Stalinas mirė, Sovietų Sąjungoje prasidėjo ideologinis „atšilimas“, ir 1958 m. partiniame susirinkime jau triumfavo gyrusieji Macevičiaus knygą:

Drg. E. Matuzevičius nurodė dramatiškas asmenybės kulto pasekmes. Dabar vyksta kūrybinių jėgų atgimimas. Per asmenybės kulto laikotarpį atratom galvoti, ginčytis. Kadaisė buvo neteisingai sumuštas J. Macevičiaus rinkinys *Pavasario žingsniai*. Šiandien negalima kalbėti apie literatūrą iš siaurų, utilitaristinių pozicijų. Drg. Matuzevičius nesutiko su D. Rodos straipsnio teiginiais dėl Macevičiaus eilėraščių.²⁰

Protokolas liudija, kad ir kiti kalbėjusieji dabar jau vieningai smerkė Rodą. 1950 m. išleistas Macevičiaus ir Jonyno eiliuotas *Laiškas Stalinui*, vėliau buvo šiek tiek taisytas ir pervadintas *Laišku Vadui* (1952). Stalino vardo pašalinimas iš pavadinimo nieko jame iš esmės nepakeitė:

Brangusis Tėve,
 Mylimasis Vade,
 Priimki karštą žodį žemdirbių,
 Kurie ilgai šviesios dienos nematė
 Ir vilko naštą
 Nuoskaudų grubių.²¹

17 J. Bartkus, „Bloga paslauga jaunam rašytojui“, *Tiesa*, 1949 08 12, p. 2.

18 „Lietuvos TSR rašytojų sąjungos partinės organizacijos susirinkimo protokolas. 1949 09 16“, in: *Rašytojas pokario metais*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 209.

19 *Ibid.*, p. 211.

20 „Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos partinės organizacijos susirinkimo protokolas. 1958 09 18“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 391.

21 Antanas Jonynas, Juozas Macevičius, *Laiškas Vadui*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952, p. 5.

Šitaip „Lenino keliu“ kolūkio žemdirbių vardu rašė poetai. 1953 m. išleistas Macevičiaus rinkinys *Statytojų karta* irgi turbūt tobulai atitiko dar visiškai jokių mutacijų nepatyrusio stalinistinio socialistinio realizmo kanoną. Pirmasis knygos skyrius, o kartu ir visas rinkinys pradedamas eilėraščiu „Šlovingajai rusų tautai“, antrasis – „Daina apie Staliną“. Knygos „raudonų vėliavų“, „mauzoliejais“, „komunizmo žiburių“ ir kitų panašių „objektų“ fone gyvas, mylintis, kenčiantis, mąstantis žmogus nežiūrimas. Jo kontūrai nedrąsiai ima ryškėti 1957 m. rinkinyje *Rudenio liepsnos*: šeštojo dešimtmečio pabaigoje visa sovietinė literatūra pamažu vadovosi iš didžiojo stalinistinio įšalo.

Gimęs tais pačiais 1928 m. kaip Janina Degutytė, tik metais vyresnis už Alfonsą Maldoną ir pora – už Justiną Marcinkevičių bei Algimantą Baltakį, pagal pasaulėjautą ir poetiką Macevičius priklausė ankstesnei, pokario, kartai, ir su ja tapatinosi. Autobiografijoje jis save apibūdino šitaip:

...aš – karo vaikas. Viskas – ir pirmoji meilė, ir pirmieji eilėraščiai – susiję su ta skaudžia patirtimi, kuri bėgant metams darosi dar sunkesnė. Galbūt ji nesikeičia, tik apauga naujais antsluoksniais, kurie taip pat toli gražu nedžiaugsmingi: pokaris, paskui draugų netektis [...] aš tebuvaу tų siaubingų įvykių liudytojas. Ir pasakysiu, kad liudytojo dalia sunkesnė už dalyvio, nes nieko negali pakeisti, o tik, sukandęs dantis, žiūri, kaip žeminamas žmogaus orumas, kaip trypiama visa tai, kas buvo šventa ir neliečiama.²²

Tačiau poezijoje dažniausiai kalbama ne liudininko, o dalyvio vardu, kartais net tarsi perimant tikrojo dalyvio Pauliaus Širvio poezijos įvaizdžius, nors, būdamas kur kas racionalesnis už Širvį, pastarojo eilėraščių romansinio graudumo jis pakartoti nebando:

Gal už tai taip dažnai
Kaip balti obeliskai
Man sapnuojas beržai
Prie kritusio draugo duobės.²³

22 Juozas Macevičius, „Žmogaus patirtis“, in: *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1989, p. 97.

23 Idem, *Mano pozicija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 6.

1968 m., kai išėjo keletas reikšmingų tolesnei lietuvių poezijos raidai knygų, išleistas ir Macevičiaus rinkinys, pavadintas *Kasdieniška knyga*. Knygos antroje pusėje nujaučiami dar vieno asmeninio „pavasario žingsniai“ (perfrazuoju pirmojo eilėraščių rinkinio pavadinimą), kitaip sakant, gana daug drovių ir švarių meilės eilėraščių, tačiau vis dėlto knygoje dominuoja revoliucijos ir pokario poetų kartos mėgta kovos topika: „Dabar rašau eilėraščius, / Trumpus ir aiškius / Kaip šūviai“²⁴, „Man revoliucija – / Tai nuolatinis karas“²⁵, „Kasdienybė – mūsų mūšio laukas“²⁶, „Man beprasmiškas / Gyvenimas dvilypis. / Geriau – / Staigi, kareiviška / Mirtis“²⁷ ir t. t. Grėsmingai skamba ir to laiko poeto publicistika. 1969 m. sausio 1 dienos *Literatūroje ir mene* pačioje garbingiausioje vietoje išspausdintas Macevičiaus tekstas, kuriame rašoma: „1968-ieji mums buvo be galo brangūs ir prasmingi tuo, kad iš pusės amžiaus nuotolio dar kartą priartėjome prie mūsų pirmapradžio šaltinio – prie šventų revoliucijos idealų. [Kapitalistinis pasaulis] dar stipriai savo rankose tebelaiiko milijonus žmonių. Tai įrodo kai kurių tariamai pažangių žmonių nesusivokimas sudėtingoje situacijoje.“²⁸ Be abejo, autorius turi galvoje praėjusį 1968 m. įvykius: Prahos pavasarį ir oficialiai plačiai minėtą sovietinės Lietuvos 50-metį. 1981 m. išleistas Macevičiaus kūrinys *Apsaugok atmintį ir atminimą*, kurį autorius vadina drama-poema. Jos veikėjai – humaniški, idėjiški liaudies gynėjai (poeto terminologija) arba sribai (liaudies terminologija), kurie stiklinėmis geria alkoholį (turbūt samagoną) ir varinėja iškilmingas, taurias kalbas, kartais net kokį senovės išminčių pacituodami. Susitapatinęs su pokario karta, poetas savo kūryboje stengėsi jų gyvenimą ir veiklą pateisinti.

Macevičiaus, kaip konkrečios kartos autoriaus, balsą akcentavo ir *Literatūros istorijos*. Tiek 1968 m. išleistame *Lietuvių literatūros istorijos* IV tome, tiek 1982 m. *Lietuvių literatūros istorijos* dvitomyje apie Macevičių rašė Vytautas Kubilius. Dvitomyje poetui skirta kiek daugiau nei du puslapiai, bet išspausdinta ir ne visai mažo formato nuotrauka. Vadinasi, Macevičius „brandaus socializmo“ metais oficialiai nelaikytas tokiu svarbiu, kaip, tarkim, Juozas Baltušis, Jonas Avyžius ar Juozas Grušas (apie juos parašyti atskiri straipsniai), bet svarbesniu,

24 Idem, *Kasdieniška knyga*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 7–8.

25 *Ibid.*, p. 9.

26 *Ibid.*, p. 11.

27 *Ibid.*, p. 57.

28 Juozas Macevičius, „Vietoj tosto!“, *Literatūra ir menas*, 1969 01 01, p. 2.

nei, tarkim, Marukas, apie kurį knygoje tik viena pastraipa ir nėra jokios nuotraukos. Autorinėje *XX amžiaus literatūroje* Kubilius parašė neilgą kubilišką etiudą: pirmiausia jis pamini, kad pirmasis Macevičiaus rinkinys buvo sutriuškintas partinės kritikos, paskui – kad Macevičius kartu su Jonynu parašė pompastišką raportą Stalinui *Laiškas Vadui*. Taip kubiliškai kuriama intriga. Toliau jau surasta esmingų ir šiltai apibūdintų poezijos bruožų:

Ypač Macevičiaus pamėgti testamentinio tipo eilėraščiai, kuriuose ryšys su savąja, pokario aktyvistų, karta išreikštas su tokiu meilės ir ištikimybės jausmu, kaip nė vieno kito poeto kūryboje („Su jais aš gyvas / ir su jais aš žuves / nėra ribos tarp jų ir tarp manęs“). Apskritai kartos pasaulėžiūros išraiška sudarė išskirtinį Macevičiaus kūrybos psichologinį ir meninį charakterį, natūraliai jungiantį savyje lyrinį monologą su kategoriškų sprendimų kalba, sarkazmu nuspalvintomis buities realijomis.²⁹

Posovietinėje Lietuvoje išleistą poezijos rinktinę *Iš tos nakties*, kurioje yra šimtas vienas eilėraščių, rengė pats poetas, todėl čia reikšminga ir eilėraščių atranka, ir jų dedikacijos, ir nuotraukų atrinkimas. Be portretinių nuotraukų ir tų, kuriose Macevičius su savo šeimos nariais, knygoje matome Eduardą Mieželaitį, Petrą Keidošių, Vladą Grybą, Antaną Jonyną, Mykolą Sluckį ir kt. Eilėraščiai irgi dedikuojami draugams, kolegoms, bendraamžiams. Rinktinėje nėra anksčiau nespausdintų eilėraščių, pats jų išdėstymas atskleidžia ir išryškina prasmes, anksčiau tarsi priblėsdavusias kitų eilėraščių fone. Knygos struktūra gerai apgalvota. Ji pradeda eilėraščiu „Žemės ir žmogaus šneka“, kuriame rašoma apie aplankytą tėviškę („Tėviškė. Vėl viskas savo vietoj – / Ir pati pradžia... ir pabaiga.“³⁰). Eilėraščiu nužymima atminties, o kartu ir besibaigiančio gyvenimo, kurio patirtis jau galima „sui inventorinti“ ir įvertinti, tema. Antrasis eilėraščių „Pavasario motyvas“ („Ištiesiu rankas – pavasarėja. / Atveriu akis – pavasarėja“³¹) skamba kaip jaunystės optimizmo išraiška, t. y. tų esminių patirčių pradžia. Kareivius, vaikus su šautuvais poetas prisimena keletoje eilėraščių, tačiau vis dėlto knygoje dominuoja lyrinio subjekto žvilgsnis į save ir savąjį gyvenimą. Tas žvilgsnis negailestingas, nes priešpaskutinysis rinktinės kūrinys teigia visišką ankstesnių siekinių ir idealų fiasko:

29 Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 399–400.

30 Juozas Macevičius, *Iš tos nakties*, p. 6.

31 *Ibid.*, p. 7.

Nieko kito nebeliko man,
 Kaip ramiai ir blaiviai pripažinti –
 Šitiek metų aš veržiaus į dykumą
 Nerimo ir troškulio malšinti.
 [...]

 Viskas čia
 Kaip toj siaubingoj pasakoj.³²

Paskutiniajame rinktinės eilėraštyje primenama amžinoji ugnis, taigi ir svarbūs autoriui mūšiai bei draugai, grįžtama prie atminties temos, taip sukuriant žiedinę visos rinktinės kompoziciją. Eilėraštis skamba kaip dar viena ištikimybės savo kartai priesaika. Tokiu eilėraščių išdėstymu autorius tarsi patvirtino tai, ką sakė aukščiau cituotame interviu: „sviesdamas akmenį į partijos, kaip politinės struktūros daržą, aš netaikau juo į savo draugus, gyvuosius ir mirusius.“³³ Įdomu, kad ir minėtasis „pavasarinis“ eilėraštis, ir priešpaskutinis neviltingasis pirmą kartą buvo išspausdinti 1968 m. išleistoje *Kasdieniškoje knygoje*, kitaip sakant, poetas ilgai gyveno, matydamas, kad jo jaunystės idealai žlunga, ieškodamas jiems patvirtinimo ar pateisinimo, bet jo nerasdamas. Macevičiaus pasitikėjimas savąja karta absoliutus, tačiau šiandieninis skaitytojas, susipažinęs ne tik su sovietinės propagandos tekstais apie pokarį, bet ir su kitokiais, labai rezervuotai tegali priimti poeto eilutes apie tariamus to laiko idealistus:

Gal dėl to taip skaudžiai miršta
 Apkasuos gulėjusi karta,
 Nesutepus sąžinės ir pirštų,
 Bet ir nesupratus, kur klaida.³⁴

Paskutiniajame rinkinyje *Atsisveikinimas* itin daug liūdesio ir nusivylimo pasauliu, o kokių nors šviesesnių prošvaisčių mažai. Net meilė, kuriai ir savaisiais socrealistiniais laikais Macevičius buvo sugebėjęs suteikti pilnakraujo jausmo galią, dabar, atrodo, žmogų kreipia nebe į gyvenimą, o į visai kitokias erdves: „Ir kai bučiuoji paskutinį kartą, / Taip aiškiai ir skausmingai supranti, – /

32 *Ibid.*, p. 124.

33 „O sena prostitutė Klio“, p. 4.

34 Juozas Macevičius, *Iš tos nakties*, p. 100.

Bučiuoji nebe moterį, o vardą, / Įstrigusį kaip žvaigždę atmintį.³⁵ Kokių nors konkrečių laiko ženklų ar gyvenamojo laiko realijoms skirtos satyros, kurios būdavo sovietiniais laikais išleistose knygose, paskutiniajame rinkinyje labai mažai. Prasmingas atrodo poeto žmonos paliudijimas: kai jau nepriklausomoje Lietuvoje Macevičius kuo nors viešajame gyvenime visiškai pagrįstai piktindavosi, o žmona jam siūlydavo apie tai parašyti, jis atsakydavo: „Negaliu. Sykį aš parašiau *Laišką Vadui*, aš negaliu.“³⁶ Kitaip sakant, viešai kalbėti galėjo lyrinis subjektas, kurio pretenzijos pasauliui turi greičiau metafizinį, o ne buitinį ar politinį pobūdį. O eilėraščių autorius, kadaise, kaip daugelis tais laikais, pašlovinęs tironą, jautė gyvą sąžinės balsą, todėl manė neturįs teisės nurodinėti kitiems jų klaidas. Tai, be abejo, – irgi viena iš atsisakymo būti viešumoje priežasčių.

Macevičiaus rinkinyje *Atsisveikinimas* daug poetinių nuorodų į lietuvių literatūros klasikų ir poeto amžininkų kūrybą, taip siekiama visuotinesnės kūrinio prasmės. Antai eilėraščio „Ši šventė tarsi užsitęsęs šokis“³⁷ intertekstu galima laikyti 1918 m. Vinco Mykolaičio-Putino parašytą kūrinį „Užgeso žiburiai“. Abu eilėraščiai sudaryti iš trijų ketureilių strofų. Macevičiaus eilėraštis pradeda kaip Putino teksto antitezė, strofos pabaigoje vis dėlto turinti ir perspėjimą apie artėjančią grėsmę: „Ši šventė tarsi užsitęsęs šokis, / Ir žmonės čia laimingi kaip vaikai./ Dar dega žiburiai. Dar skamba juokas, / Tačiau nebeilgai, nebeilgai“ (plg. Putino: „Užgeso žiburiai, nutilo mūsų puota, / Nudraskė viesulas girliandų vainikus. / Taurė neišgerta, daina neišdainuota, – / Užgeso žiburiai pro džiaugsmą ir juokus“³⁸). Antrojoje strofoje grėsmė pamažu materializuojasi, vaizdas įgauna teatrališkumo, kurio būta ir Putino eilėraštyje, tačiau Macevičius jį gerokai sutirština: „Šiurpus šešėlis perbėga sietynais / Ir nuvingiuoja šokančių veidais, / Pajuosta į taures įpiltas vynos, / Per pusę sumaišytas su nuodais.“ Putinas paskutiniojoje eilėraščio strofoje konkretizuoja įvardį „mes“, jį pakeisdamas meilės lyrikai būdingais „aš“ – „tu“, o eilėraštį baigia neišspręsta dviejų žmonių santykių mįsle: „Užgeso žiburiai – ir paslėpto troškimo / Nei aš neatdariau, nei tu neatdarei, / Metu puikių sapnų, tylaus jausmų žaidimo / Užgeso žiburiai, užgeso žiburiai.“ Macevičiaus eilėraštis baigiamas įvardinat puotą (primenama Senajame Testamente aprašyta žudynėmis pasibaigusi puota), kūrinio finalas

35 Idem, *Atsisveikinimas*, p.74.

36 Autorės pokalbis su Ramute Skučaite 2013 03 24.

37 Juozas Macevičius, *Atsisveikinimas*, p. 20.

38 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1989, p. 155.

atspindi vėlyvajai Macevičiaus lyrikai būdingą nevilties situaciją, kylančią iš idealų praradimo, nusivylimo, vienišumo. Asmeninė neviltis tarsi ekstrapoliuojama į visą aplinką: „Čia viskas jau parduota ir išduota, / Neverta išėities ieškot tuščiai / Patekusiems į Baltazaro puotą, / Kur žūsta šeimnininkai ir svečiai.“

Rinkinio lyrinis subjektas suvokia savąją atsakomybę dėl to, kad gyvenimo reziumė liūdna, tačiau nebando teisintis, guostis ar pernelyg savęs gailėtis:

Neįstengęs suprast kažkada,
Kaip atskirti balta nuo juoda,
Tu pats sau ir klaida, ir žaizda,
Ir gyventi toliau nusibodo.

Be vilties, išėities, ateities
Tu įspraustas į kampą lyg vilkas.
O kas laukia tavęs po nakties?
Karčios pagirios? Karčios ir ilgos.³⁹

Mieželaičio buvimas lietuvių poezijoje Macevičiaus kūryboje visą laiką buvo įsisąmonintas, nors, atrodytų, tai visiškai skirtingų poetikų autoriai. Paskutiniajame rinkinyje jis lyg ir sutinka su Mieželaičio autobiografinės knygos *Nereikalingas žmogus. Akcentai* pirmuoju sakiniu „Būčiau verčiau negimęs“⁴⁰, kuris vėliau virto savotišku knygos pradžios leitmotyvu, pvz.: „Tai buvo pirmas kartas, kai skendau ir upėje, ir gyvenimo upėje, bet neprigėriau. O gaila.“⁴¹ Tarsi atsiliepdamas Mieželaičiui Macevičius savo eilėraščių pradeda taip: „Iš tiesų – geriau jau negimus / Ir išvengus tos velniavos.“ Lakoniškos griežtų jo ketureilių eilutės saugo eilėrašį nuo paskutiniajai Mieželaičio knygai būdingos perdėm emocingos savigailos. Eilėraščio užsklanda aforistiška:

Negerai – ne laiku gyventi.
Dar blogiau – nenumirti laiku.⁴²

39 Juozas Macevičius, *Atsisveikinimas*, p. 67.

40 Eduardas Mieželaitis, *Nereikalingas žmogus. Akcentai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 18.

41 *Ibid.*, p. 19.

42 Juozas Macevičius, *Atsisveikinimas*, p. 82.

Poetinių dialogų su amžininkais rinkinyje rastume ir daugiau, tačiau tragiškoji pokario kartos poeto situacija itin išryškėja, kai Macevičiaus eilėraštį „Pilkas Viešpaties pasaulis“ skaitome, turėdami galvoje jo intertekstą, Bernardo Brazdžionio „Viešpaties pasaulį“⁴³.

Bernardas Brazdžionis:

Viešpaties pasaulis

Begalinis Viešpaties pasaulis:
Žemė, žvaigždės ir dausų keliai.
Šiapus saulės ir anapus saulės
Šviečia vien tik Jojo spinduliai.

Begalinė upė Dievo laiko:
Be pradžios, be galo, be krantų.
Jo ranka jos amžių srovę laiko,
Ir Jo rankoj esam – aš ir tu.⁴⁴
1944. XI.11.

Juozas Macevičius:

* * *

Pilkas Viešpaties pasaulis. Pilkas
Nuo viršaus lig pamatų.
Ir bastais po jį tarytum vilkas.
Vieniša. Ir nuobodu.

Šaltas Viešpaties pasaulis. Šaltas
Nuo pradžios lig pabaigos.
Niekas, ar tu kaltas, ar nekaltas,
Neapgins. Ir nepaguos.
Mažas Viešpaties pasaulis. Mažas
Iš toli ir iš arti.
Gal tai – ne pasaulis, o miražas –
Pamatai. Ir prarandi.⁴⁵

Kaip matome, Macevičiaus pasaulis šiame paskutiniosios jo knygos eilėraštyje yra visiškai antitezė brazdžioniškajam. Brazdžionio pasaulis begalinis, apšviestas Dievo spindulių. Dievo ranka, globianti žmogų, kaip ir saulė, implikuoja šilumą, Dievo artumą. Macevičiaus eilėraštyje pasaulis pilkas, šaltas, mažas (apžvelgiami ir jo viršus, ir pamatai; jis, kitaip nei brazdžioniškasis, turi pradžių ir pabaigą), netgi galbūt kaip miražas netikras. Žmogus jame visiškai vienišas. Brazdžionio eilėraštį galėtume laikyti paguodos, o Macevičiaus – nevilties tekstu, tekstu apie Viešpaties pasaulį, kuriame nėra Viešpaties.

43 Dėkoju Jonui Šlekiui, nurodžiusiam šią paralelę.

44 Bernardas Brazdžionis, *Poezijos pilnatis*, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas; Sietynas, 1989, p. 313.

45 Juozas Macevičius, *Atsisveikinimas*, p.77.

Kukulas, žvelgdamas į visų tragiškų Lietuvai ir jos kultūrai metų poeziją, rašė:

Keista, bet tik tolstant nuo vieno ar kito meto „esamojo laiko“ atsiranda prasminės, estetiškos jungtys, naujaip motyvuojančios net, regis, gerai ir seniai žinomus procesus, ir Vlado Mozūriūno karo metų lyrika, regis, taps neišvengiamu motyvu, kalbant apie B. Krivicko, tremtinių, kalinių kūrybą. Ne todėl, kad ji lengvai išdainuojama. Visą geresniąją anų dešimtmečių poeziją vienijo išgyvenimo ir išgyvenamos tikrovės distancija, metafizinio ilgesio, „amžinos netekties“ motyvas ir intonacijos, kurias vėliau skirtingais registrais išgrojo Juozas Macevičius ir Paulius Širvys. Beje, jie abu iki galo liko „metafizinio atskirumo“, vienišieji poetai.⁴⁶

Nepalikdami tarsi neberekalingų, nepatogių, užmirštų vardų geriau įžiūrime tas kritiko minimas jungtis, o apžvelgti ne tik literatūros centro, bet ir jos periferijos figūras būtina, jei tebejuočiamo poreikį naujai parašyti praėjusios epochos literatūros istoriją. Tie eilėraščiai, kuriuose Macevičius atsiplėšė nuo konkretaus istorinio laiko realiųjų ir užčiuopė visuotinesnes žmogaus būsenas, ir šiandien galėtų būti skaitomi. Gyvenęs ilgiau nei kiti pokario kartos poetai, Macevičius patyrė visišką savo jaunystės idealų krachą, eilėraščiuose jį įvardino, pats pasiliko tame jam ištuštėjusiame „Viešpaties pasaulyje“, draugams eilėraštyje uždegdamas „amžinąją ugnį“, tačiau save iš esamojo laiko greičiau trindamas (nors solidžios apimties paskutinis jo eilėraščių rinkinys vis dėlto liudija norą išlikti literatūroje), nei siekdamas jame įsitvirtinti.

46 Valdas Kukulas, *Vertybių apžvalgos ratas*, Kaunas: Kauko laiptai, 2012, p.185.

Juozas Macevičius: Loyalty to One's Generation and Oneself

Summary

In the article the author examines the life and work of the poet Juozas Macevičius (1928–2011), who belonged to the post-war generation of poets who, for a considerable time, sincerely believed in the validity of socialist ideology. Today it seems as though they are no longer interesting to anyone. The almost complete silencing of discussion about Macevičius is the result of the change of regime, the poet's own choice, and a strange turn of events (most of the copies of his last, and probably best, collection of poems never reached either readers or libraries). Even his death was only publicized after he had been buried – following his own wishes. Criticized for the excessive lyricism in his first book, *Pavasario žingsniai* (Spring Steps, 1949), the poet went on to write a good number of poems exalting the Party, Stalin and Lenin; however, it gradually became clear that ideals were not reflected in reality, bringing to light the drama of the lyrical subject and his generation. Although Macevičius's views evolved, he continued to declare his leftist orientation even after independence, and his poems articulated the sense of a lonely, cold, and empty world.

Keywords: Juozas Macevičius, post-war generation, socialist realism, manifesto poem.
